

Examen HAVO

2019

tijdvak 1
maandag 13 mei
9.00 - 12.00 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 26 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 71 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende liederen staan in willekeurige volgorde en zijn gecomponeerd in verschillende tijden:

- 1 Met het lied *Happy days are here again* voerde de Amerikaanse president Roosevelt campagne voor zijn plannen die de gevolgen van de Beurskrach moesten oplossen.
- 2 In het lied *de Internationale* riepen socialistische fabrieksarbeiders op zich te verzetten tegen de slechte leef- en werkomstandigheden tijdens de industriële revolutie.
- 3 Het *Oost-Indischvaarderslied* werd gezongen aan boord van de eerste VOC-schepen die op weg waren naar Azië.
- 4 Onder het zingen van *de Marseillaise* trokken de Franse soldaten ten strijde tegen het Oostenrijkse leger, dat de Franse democratische revolutie wilde neerslaan.
- 5 In het lied *Russians* bekritiseerde de Britse zanger Sting de scheiding van de wereld door het IJzeren Gordijn.
- 6 Door het zingen van *het Wilhelmus* keerden de Nederlandse opstandelingen zich tegen de Spaanse soldaten van Alva.

- 2p 1 Zet deze zes liederen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Vroegmoderne tijd

In 1506 tekende Giovanni Contarini een wereldkaart waarop voor het eerst het continent Amerika was afgebeeld. De kaart werd hierna gedrukt.

- 2p **2** Leg uit dat de verspreiding van deze kaart bijdroeg aan het veranderende wereldbeeld van de renaissance.

In 1521 sprak paus Leo X de banvloek uit over Luther, waardoor Luther uit de rooms-katholieke kerk werd gezet. In datzelfde jaar werd Luther door Karel V ontboden voor de Rijksdag in Worms.

- 3p **3** Licht het verband tussen beide gebeurtenissen toe door:
- aan te geven wat de paus Luther verweet en
 - uit te leggen welk politiek doel Karel V wilde bereiken met het ontbieden van Luther voor de Rijksdag.

In 1566 vond de Beeldenstorm plaats. Willem van Oranje was op dat moment medeverantwoordelijk voor het bestuur in Antwerpen. Hij nam de volgende maatregelen om de orde te herstellen:

- 1 Hij liet enkele beeldenstormers ophangen.
- 2 Hij sprak met calvinisten en lutheranen af dat zij op enkele plaatsen in de stad hun godsdienst ongehinderd mochten uitoefenen.

- 4p **4** Licht de maatregelen toe door:
- per maatregel aan te geven waardoor deze bijdroeg aan het herstellen van de orde en daarna
 - uit te leggen welk godsdienstig uitgangspunt Willem van Oranje nastreefde met deze maatregelen.

Gebruik bron 1.

Het stadsbestuur van Leiden wil met het uitgeven van de noodmunten:

- 1 een financieel probleem oplossen en
- 2 een politiek doel bereiken.

- 4p **5** Leg dit voor beide uit met een verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 2.

Filips II voerde meerdere oorlogen tegelijkertijd.

Een bewering: het sluiten van de Pacificatie van Gent was hiervan een onbedoeld gevolg.

- 3p **6** Toon de juistheid van deze bewering aan door:
- uit te leggen dat de beschreven situatie in de bron een gevolg is van het voeren van meerdere oorlogen tegelijkertijd en
 - aan te geven waardoor dit heeft geleid tot het sluiten van de Pacificatie van Gent.

In 1618-1619 vond een vergadering plaats in Dordrecht om een eind te maken aan onenigheid binnen de calvinistische kerk in de Republiek. De vergaderstukken werden bewaard in een speciaal daarvoor gemaakte kist. De kist had acht sloten: één voor de Staten-Generaal en één voor elk van de zeven gewesten. Alleen als iedereen een vertegenwoordiger met een sleutel stuurde, kon de kist worden geopend.

- 2p **7** Leg uit dat deze bijzondere wijze van bewaren van de vergaderstukken paste bij de staatsinrichting van de Republiek.

Gebruik bron 3.

Het gedrag van de adel aan het hof zoals dat in de bron wordt beschreven, wordt door Lodewijk XIV gestimuleerd.

- 3p **8** Licht dit toe door:
- te noemen welk gedrag van deze adel wordt beschreven en
 - uit te leggen welk politiek doel Lodewijk XIV nastreeft door dit gedrag te stimuleren.

Gebruik bron 3.

In de achttiende eeuw komt het ancien régime in Frankrijk ten val tijdens de Franse democratische revolutie. De revolutionairen zouden met deze brief hun kritiek op het ancien régime kunnen ondersteunen.

- 2p **9** Leg uit welke kritiek op het ancien régime, die voortkomt uit een Verlicht ideaal, de revolutionairen met deze brief zouden kunnen ondersteunen.

Vroegmoderne tijd

bron 1

Terwijl Leiden door de Spaanse troepen wordt belegerd schrijft de monnik Wouter Jacobszoon in Amsterdam in 1574 in zijn dagboek:

Het nieuwtje ging rond dat in Leiden geld werd geslagen van papier, in stukken van tien stuivers en van een gulden. Het papier oogde heel wit en was zorgvuldig samengeplakt tot de dikte van een daalder. Het was fraai geslagen, met op de ene zijde een leeuw met een zwaard en het opschrift 'Pro Patria' ('Voor het vaderland'). Men zei dat de soldaten van de stad [Leiden] met dit geld betaald werden, terwijl bij stedelijke verordening was bepaald dat iedereen verplicht was de soldaten hiervoor zonder pardon alle zaken te leveren en te verkopen die men in de aanbidding had, alsof het om gewoon geld ging. Hierdoor kon het gebeuren dat de brave burgers verarmden, aangezien de soldaten alles wat zij kochten, hoe gering de prijs ook was, met dit papier betaalden en dan het resterende bedrag in normaal wisselgeld eisten.

bron 2

Een burger uit de stad Utrecht schrijft in een kroniek in 1574:

Omstreeks deze tijd begonnen de Spanjaarden die uit Leiden waren vertrokken te muiten. Zij wilden volledig betaald worden, en ze namen hun kapitein gevangen omdat zij wilden dat hij hen betaalde uit de opbrengsten van alles wat hij had geroofd in Holland. En zij kozen een nieuwe kapitein die zij trouw zwoeren.

Op 25 oktober zijn er aan het begin van de avond meer dan driehonderd Spanjaarden in Culemborg binnengelaten door andere Spaanse soldaten wier garnizoen daar al lag. Ze hebben de grootste huizen van de stad met geweld opengebroken en geplunderd en zijn toen met de buit weer vertrokken.

bron 3

De Hertogin van Orléans is de weduwe van de broer van de Franse koning Lodewijk XIV. In een brief schrijft zij over het leven aan het koninklijke hof:

Versailles, 4 januari 1704

De hofdames van de Hertogin van Bourgondië hebben geprobeerd om zich de rang en de plek van mijn hofdames toe te eigenen (...). Ze kregen de bewakers van de koning zover dat die een plek voor hen bezet hielden en de stoelen van mijn hofdames naar achter duwden. Ik heb hier eerst over geklaagd bij de Heer van Noailles, die mij antwoordde dat het op bevel van de koning was. Ik ben toen meteen naar de koning toe gegaan en zei tegen hem: "Mag ik u vragen, Majesteit, of het uw orders zijn dat mijn hofdames geen plek of rang meer hebben? Als dat uw wens is dan zal ik daar niets meer over zeggen want ik wens slechts u te gehoorzamen (...)."

Die vrouwen zijn veel te vrijmoedig sinds ze de gunst van de koning genieten en ze hadden zichzelf wijsgemaakt dat ik niet de moed zou hebben deze zaak aan te kaarten bij de koning. Maar ik ben niet van plan mijn rang of mijn voorrechten te verliezen.

Moderne tijd

Een gegeven:

Gotfried van Daalen leidde een militaire campagne in Nederlands-Indië tijdens de Atjeh-oorlog (1873-1914) om de sultan te onderwerpen aan het Nederlandse gezag. Tijdens die campagne werden in enkele dorpen alle inwoners uitgemoord. Een Tweede Kamerlid noemde Van Daalen hierom 'de Alva van Atjeh'.

- 3p **10** Licht deze uitspraak toe door:
- aan te geven welke mening over Van Daalen het Kamerlid met zijn uitspraak wilde overbrengen en
 - uit te leggen wat het Kamerlid met de vergelijking met Alva wilde bereiken.

Gebruik bron 4.

Bismarck besteedt in deze uiteenzetting van zijn buitenlandse politiek speciale aandacht aan Frankrijk.

- 2p **11** Verklaar deze speciale aandacht met behulp van een historische gebeurtenis uit de tweede helft van de negentiende eeuw.

De buitenlandse politiek van Bismarck kreeg aan het einde van de negentiende eeuw steeds meer kritiek in Duitsland.

- 4p **12** Licht dit toe door:
- te noemen wat de kern van de politiek van Bismarck was en
 - te noemen welke kritiek hierop ontstond in Duitsland aan het einde van de negentiende eeuw en
 - die kritiek te verklaren met een kenmerkend aspect uit de negentiende eeuw.

Gebruik bron 5.

Emmeline Pankhurst legt in deze toespraak een verband tussen democratisering en vrouwenemancipatie.

- 2p **13** Leg uit welk verband dit is.

Vanaf 1901 wordt in Oslo jaarlijks de Nobelprijs voor de Vrede uitgereikt. De volgende winnaars staan in willekeurige volgorde:

- 1 De West-Duitse regeringsleider Willy Brandt zocht tijdens de Detente toenadering tot de regering van de DDR.
- 2 De Amerikaanse vicepresident Charles Dawes ontwierp een plan dat de Duitse herstelbetalingen aan de Geallieerde landen moest regelen.
- 3 Michael Gorbatsjov, de president van de Sovjet-Unie, verbeterde de relatie met het Westen door afspraken te maken over ontwapening.
- 4 De Amerikaanse minister van buitenlandse zaken George Marshall bedacht een hulpprogramma voor het door de oorlog verwoeste Europa.
- 5 De Noor Fridtjof Nansen organiseerde hulp voor vluchtelingen en staatlozen, zoals de slachtoffers van de hongersnood die was uitgebroken tijdens de communistische revolutie in Rusland.
- 6 De Duitse journalist Carl von Ossietzky kon de Nobelprijs, die hij kreeg voor zijn verzet tegen de Duitse herbewapening, niet ophalen omdat hij opgesloten zat in een concentratiekamp.

2p **14** Zet de gebeurtenissen waarvoor deze zes personen de Nobelprijs wonnen in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Gebruik bron 6.

In 1912 wil de opperbevelhebber van de Duitse marine, admiraal Von Tirpitz, de Duitse vloot uitbreiden.

2p **15** Leg met een verwijzing naar de bron uit dat je kunt beweren dat de maker van de praalwagen de plannen van Von Tirpitz ondersteunt.

Gebruik bron 7.

Uit de bron kun je een oorzaak afleiden van de ondergang van de Republiek van Weimar.

3p **16** Noem met een verwijzing naar de bron deze oorzaak en geef aan waardoor deze bijdroeg aan de ondergang van de Republiek van Weimar.

Gebruik bron 8.

Een interpretatie:

David Low twijfelt aan een eerlijk verloop van het proces.

3p **17** Ondersteun deze interpretatie door:

- met twee verwijzingen naar de bron aan te tonen waaruit die twijfel blijkt en
- zonder bron de twijfel van Low te verklaren vanuit de verandering van de Duitse rechtsstaat na de Rijksdagbrand.

Gebruik bron 9.

Met deze bron kun je een ideologisch motief voor de Duitse strijd tegen de Sovjet-Unie illustreren.

2p **18** Noem dit motief en toon aan dat Anton Roos dit motief ondersteunt.

Voor onderzoek naar de misdragingen van het Duitse leger in de Sovjet-Unie worden vaak brieven van Duitse soldaten aan hun familieleden gebruikt.

- 2p 19 Noem twee redenen om te twijfelen aan de bruikbaarheid van de soldatenbrieven als bronnen voor onderzoek naar de misdragingen van het leger.

Hieronder staan vijf gebeurtenissen (a tot en met e) die oorzaken zijn van koerswijzigingen in de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie:

- a de machtsovername van de nazi's in Duitsland
- b de Conferentie van München
- c het mislukken van de Blokkade van Berlijn
- d de Praagse Lente
- e de aankondiging van het SDI-project

Hieronder staan vier koerswijzigingen in de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie (1 tot en met 4) in willekeurige volgorde:

- 1 Op het vijfde congres van de Poolse communistische partij verkondigt Breznjev dat andere socialistische staten de plicht hebben in te grijpen wanneer een 'broedervolk' lijkt terug te keren naar het kapitalisme.
- 2 Tot schrik van Groot-Brittannië en Frankrijk sluit de Sovjet-Unie een niet-aanvalsverdrag met nazi-Duitsland.
- 3 Nadat de Sovjet-Unie internationaal jarenlang in een isolement heeft verkeerd, sluit zij verdragen met Frankrijk en Tsjecho-Slowakije, waarin de landen beloven elkaar te steunen indien zij worden aangevallen.
- 4 Gorbatsjov doet tijdens een bijeenkomst in Reykjavik aan de Amerikaanse president Reagan het voorstel het aantal kernwapens drastisch te verminderen.

- 2p 20 Geef per koerswijziging de daarbij passende oorzaak. Noteer alleen de cijfers en de daarbij passende letters.
Let op: er blijft één gebeurtenis over.

Gebruik bron 10.

Historici zijn het niet eens over de vraag wanneer de Koude Oorlog begint. Sommige historici zien de conferentie van Potsdam als het begin van de Koude Oorlog.

- 4p 21 Ondersteun die visie door:
- zonder bron een discussiepunt te noemen waarover de Sovjet-Unie en de westelijke mogendheden het niet eens worden in Potsdam en
 - aan de bron een ander discussiepunt af te leiden en
 - voor elk van beide discussiepunten toe te lichten dat deze bijdraagt aan het begin van de Koude Oorlog.

In Oost-Berlijn werd in 1962 een controlepost geopend bij de grensovergang op station Friedrichstraße. Alle reizigers naar West-Berlijn werden hier gecontroleerd op geldige reisdocumenten. DDR-burgers moesten bij de controlepost afscheid nemen van familieleden uit West-Berlijn die hen hadden bezocht. De burgers van Berlijn noemden de controlepost het *Tränenpalast* (paleis der tranen).

- 3p **22** Geef een verklaring voor het besluit van de regering van de DDR de grens met West-Berlijn te sluiten en leg daarna uit waarom de naam *Tränenpalast* in de DDR verboden was.

Een bewering:

De Cubacrisis kan worden gezien als een keerpunt in het verloop van de Koude Oorlog.

- 2p **23** Leg deze bewering uit.

Gebruik bron 11.

Op basis van deze bron concludeer je dat in 1968:

- er continuïteit is in de opstelling van de Sovjet-Unie ten opzichte van de landen binnen haar invloedssfeer
- het beleid van Dubček het karakter van het regime in Tsjecho-Slowakije verandert.

- 4p **24** Ondersteun beide conclusies met een verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 12.

Opland geeft een verwachting weer over de politieke toekomst van Oost-Europa.

- 2p **25** Leg met een verwijzing naar de bron uit welke verwachting dat is.

In 1916 werd door het gemeentebestuur van Amsterdam een badhuis aan de Zaanstraat geopend, waar mensen voor vijf cent een bad konden nemen. Drie gegevens over dit badhuis:

- 1 In de winter van 1944-1945 werd het badhuis wegens gebrek aan brandstof gesloten.
- 2 In 1985 werd het badhuis gesloten vanwege sterk teruglopende bezoekersaantallen.
- 3 In 1993 werd het gebouw heropend als hammam (een Oosters badhuis).

Elk gegeven past bij een ander kenmerkend aspect uit de twintigste eeuw.

- 4p **26** Leg voor twee van de gegevens uit, welk kenmerkend aspect uit de twintigste eeuw erbij past.

Let op: je mag een kenmerkend aspect maar één keer gebruiken.

Moderne tijd

bron 4

Bismarck heeft in 1877 de uitgangspunten van zijn buitenlandse politiek opgeschreven. Een gedeelte uit zijn boek:

Mij staat niet het verwerven van een of ander grondgebied voor ogen, maar een algemene politieke situatie waarin alle mogendheden, behalve Frankrijk, ons nodig hebben en door hun onderlinge betrekkingen zo veel mogelijk van tegen ons gerichte coalities worden afgehouden.

bron 5

In 1908 houdt de Britse feministe Emmeline Pankhurst (1858-1928) een toespraak over wetten in haar land. Zij zegt:

"Toen ik in Herefordshire was, werd een ongehuwde moeder voorgeleid aan magistraten onder de beschuldiging van verwaarlozing van haar buitenechtelijke kind. Ze werkte als dienstmeid en had het kind aan de verzorging van een ander moeten overlaten. De magistraten – er zaten kolonels en landeigenaren bij – vroegen niet welk loon de moeder kreeg; ze vroegen niet wie de vader was en of hij bijdroeg aan het onderhoud van het kind. Ze stuurden de vrouw voor drie maanden naar de gevangenis omdat ze haar kind had verwaarloosd. Ik vraag u, vrouwen die vanavond aanwezig zijn, als de vrouwen een aandeel hadden gehad in het opstellen van de wetten, gelooft u dan niet dat ze een manier zouden hebben gevonden om alle vaders van zulke kinderen net zo verantwoordelijk te stellen als de moeders voor het welzijn van de kinderen?"

bron 6

In februari 1912 vindt in de Duitse stad Mainz de jaarlijkse carnavalsoptocht plaats. Een van de praalwagens stelt John Bull (Groot-Britannië) voor.

Toelichting:

Op het kleine scheepje dat John Bull vasthoudt staat: *Deutsche Flotte* (Duitse vloot).

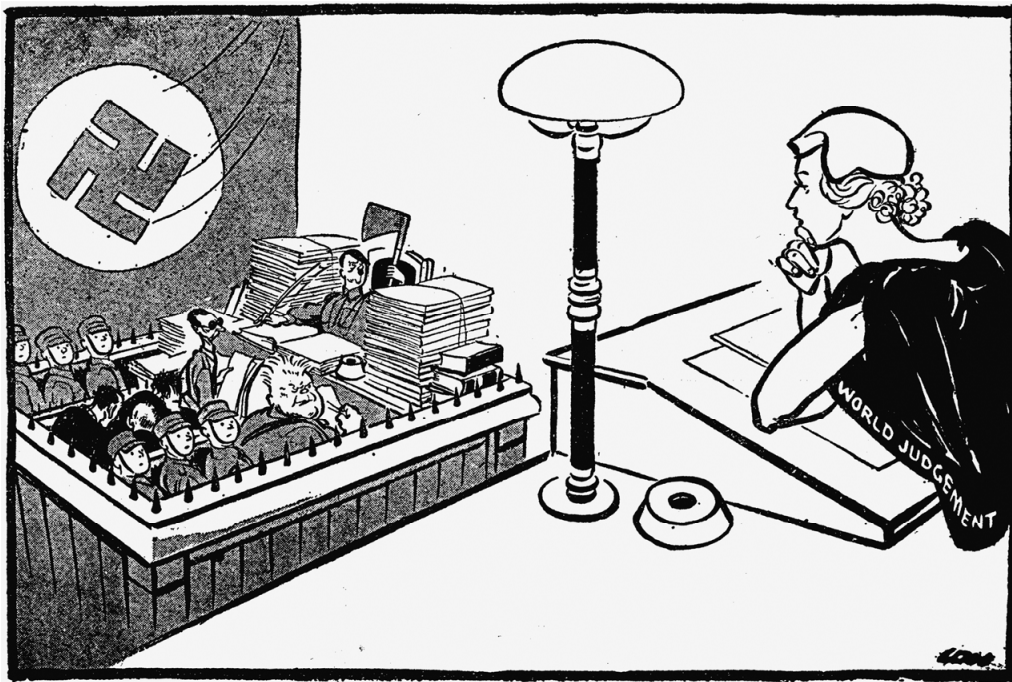
bron 7

De Duitse soldaat Johann Herbert vecht in de Eerste Wereldoorlog. Zijn zoon schrijft:

Hij had een been verloren en hij weigerde een houten been te gebruiken. In plaats daarvan bewoog hij door het huis in een rolstoel en schold op de 'bureaucraten en bloedzuigers' die Duitsland in ongenade hadden laten vallen. Hij beschreef de leiders van de regering als verraders, die hij geen loyaliteit of trouw schuldig was. Toen ik de zwart-rood-gouden vlag van de nieuwe republiek meebracht naar huis (de oude vlag was zwart-wit-rood), scheurde hij die in stukken, spuugde erop, sloeg me in het gezicht en verbood me dat vod ooit nog mee naar huis te brengen.

bron 8

Op 21 september 1933, de dag waarop in Leipzig het proces tegen vier verdachten van de Rijksdagbrand begint, publiceert de Britse tekenaar David Low deze prent in de Londense krant *Evening Standard*, met het onderschrijf 'Een rechtszaak staat terecht':

TRIAL OF A TRIAL

Toelichting:

De man met zonnebril is Joseph Goebbels, de man met de bijl is Adolf Hitler. Aan beide zijden van de verdachten zitten mannen van de SA (de paramilitaire organisatie van de nazi's).

Op het gewaad van de vrouw rechts staat geschreven: het oordeel van de wereld.

bron 9

De Duitse soldaat Anton Roos neemt deel aan de aanval op de Sovjet-Unie. Op 11 augustus 1941 schrijft Roos aan zijn vrouw:

Het omsingelde Uman heeft zich met 103.000 krijgsgevangenen overgegeven. Jullie hadden het tuig moeten zien: alle types van Europa en Azië en voornamelijk kinderen van 16-18 jaar, die ze een uniform hadden aangetrokken en op ons af hadden gestuurd. (...) Alle Joden en commissarissen¹⁾ hebben we er inmiddels uitgesorteerd. Wat daarmee gaat gebeuren hoef ik je niet uit te leggen. (...) Als het in dit tempo doorgaat, schrijf ik je binnenkort vanuit Vladivostok aan de Grote Oceaan.

noot 1 Commissarissen zijn de vertegenwoordigers van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie.

bron 10

Kort voordat de Conferentie van Potsdam begint, overlegt Henry Stimson, de Amerikaanse minister van Oorlog, met president Truman over de vraag wat die zal antwoorden als Stalin in Potsdam vraagt naar de atoombom. Stimson noteert hierover in zijn dagboek:

We waren hier druk mee bezig en werkten er als bezetenen aan en we wisten dat hij [Stalin] er druk mee bezig was, dat zij er als bezetenen aan werkten en dat wij er praktisch mee klaar waren en van plan waren het te gebruiken tegen de vijand, Japan; als dat goed zou uitpakken, stelden we voor om er daarna over te spreken met Stalin, waarbij we ons als doel stelden de wereld vreedzamer en veiliger te maken, liever dan de beschaving te vernietigen. Als hij [Stalin] zou aandringen op details en feiten, zou Truman gewoon antwoorden dat we nog niet bereid waren om die met hen te delen.

bron 11

In 1968 voert Leonid Brezjnev een telefoongesprek met Alexander ('Sasha') Dubček, de leider van de communistisch partij van Tsjecho-Slowakije:

Brezjnev: De laatste twee tot drie dagen hebben de kranten die ik net noemde vasthoudend allerlei scheldpartijen op de Sovjet-Unie en haar broederlanden gepubliceerd. Mijn kameraden op het Politbureau staan erop dat ik jou vanwege deze kwestie dringend aanspreek (...).

Dubček: We hebben een bijeenkomst gehad met de pers. Tijdens die bijeenkomst zijn de verslaggevers die volgens jou incorrect hebben gehandeld aangesproken, en de beslissing werd genomen om een eind te maken aan alle haatdragende formuleringen.

Brezjnev: Sasha, het maakt niet uit of jij een ontmoeting hebt gehad met de pers of niet. Wij waren het erover eens dat jij niet alleen maar een bijeenkomst zou houden. We waren overeengekomen dat alle massamedia – de pers, de radio en de televisie – onder de controle van het communistische Centrale Comité zouden worden gebracht (...). Zie je dan niet in, Sasha, dat we zeer zeker de maatregelen zullen moeten nemen die wij nodig vinden? (...)

Dubček: Wij kunnen onze eigen problemen oplossen, maar als jij denkt dat het noodzakelijk is bepaalde maatregelen te nemen, doe dat dan vooral.

bron 12

Twee dagen na de val van de Berlijnse Muur publiceert de tekenaar Opland deze prent in *de Volkskrant* van 11 november 1989:

Toelichting:

De man in de prent is Karl Marx, de grondlegger van het communisme.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.